

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2022, c. 8, s. 1: 351-385

Dergüzinî Hasan Rıza ve Mecelle'ye Tetimme Mahiyetindeki Eseri
Darguzini Hasan Rıza and his work as an addition to the Majalla

Fatih YAKAR

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku ABD,
Assistant Professor, Trakya University, Faculty of
Theology, Department of Islamic Law
fatihyakar@trakya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1741-822x

DOI: 10.47424/tasavvur.1091323

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: YAKAR, Fatih . "Dergüzinî Hasan Rıza ve Mecelle'ye Tetimme Mahiyetindeki Eseri". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 8 / 1 (Haziran 2022): 351-385. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1091323>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | [mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr](mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr)

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz*

Osmanlı Devleti'nin özellikle Tanzimat'tan itibaren çeşitli sahalarda içine düştüğü krizleri aşmak için köklü reformlar yaptığı gerçeği açıktır. Bu çerçevede "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"nin hazırlanıp kanunlaştırılması hiç şüphesiz gerek Osmanlı hukuk tarihinin gerekse İslam hukuk tarihinin en önemli olaylarından. Mecelle esas itibariyle borçlar, kısmen eşya ve yargılama/usul hukuku konularını kapsaması nedeniyle tam ve eksiksiz bir medenî kanun mahiyetinde değildir. Özellikle Aile Hukuku alanına tekabül eden "Münâkehât ve Müfârakât" bahisleri ve buna dair kanun maddeleri Mecelle'de yer almamaktadır. Çalışmamıza esas teşkil eden eser işte tam da bu boşluğu doldurmak için kaleme alınmıştır. Kadri Paşa'nın (ö. 1888) "*el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*" isimli kanun taslağı mahiyetindeki kitabının tercüme ve şerhi mahiyetindeki eser, Dergüzîni'nin ifadesine göre Aile Hukukuna dair derli toplu bir metin ihtiyacından doğmasının yanı sıra devrinin özellikle İslam Aile Hukuku ahkâmına yönelen eleştirilerine de cevap mahiyetindedir. Aile Hukuku Kararnamesi'nden yaklaşık yirmi yıl önce hazırlanması da eserin mahiyetinin tahlilinde yardımcı bir ipucudur. Dergüzîni, tercümenin yanı sıra şerh ve izahlarla nikah akdi, eşlerin sorumlulukları, boşama, ne seb ve nafaka bahislerini anlaşılır kılma ve bu konulardaki eleştirilere cevap verme çabasıdadır. Onun bu çabası, Kânun-i Esâsî'ye yaptığı dinî referanslı şerhlerle birlikte değerlendirildiğinde, özellikle klasik fıkıh literatüründe yer alan Aile Hukuku ahkâmının doğruluğunun ispatı ve söz konusu hükümlerin selim insan fıtratına uygunluğunun savunusu olarak nitelendirilebilir. Bu çalışma esas itibariyle Dergüzîni'nin bu eserinin mahiyetini analiz ederken, aynı zamanda müellifin yaşadığı devrin, fıkıh ahkâmına dair ürettiği eleştiri konu-

* Bu makale,05/06/2018 tarihinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde düzenlenen Türk Hukuk Tarihi Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Mecelle'ye Tetimme, İslam Aile Hukuku Ahkâmını Müdafaa Mahiyetinde Bir Eser: Dergüzîni/Dergüzînzâde Hasan Rıza'nın 'Ahvâl-i Şahsiyye Tercüme ve Şerhi'" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek türetilmiş halidir. /This paper is the final version of an earlier presentation entitled "A work that complements the Majalla and defends Islamic Family Law: Darguzîni/ Darguzînzâde Hasan Rıza's Translation and commentary on 'Ahwâl-i Shahsiyya", which was not previously printed, but orally presented at "The History of Turkish Law Congress..." and the content of which has now been developed and partially changed.

larının icmali portresini çıkarmak gayesini de gütmektedir. Bu çerçevede eserin başına eklenen sekiz adet takriz ve Dergüzîni'nin mukaddimesi yol gösterici bilgiler barındırmaktadır. Özellikle bürokrasi ve ilim çevreleriyle kurulan ilişkiler, gündemdeki tartışmalı ilmi meseleler bu takrizlerden anlaşılabilir. Takrizlerde, islam kadınının statüsüne ilişkin değerlendirmeler esnasında Feminizm hareketine de atıf yapılmıştır. Burada ele alınan yaklaşımlar Feminizm hareketinin tarihsel kökeni ve geçirdiği evrelere dair bilgilerle birleştirildiğinde, dönemin entelektüel hafızasıyla ilgili önemli sonuçlara ulaşılabilir. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Dergüzîni'nin kimlik ve statüsüne ilişkin tahliller de bu çalışmanın vazgeçilmez bir gereğidir.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, Ahvâlî'ş-şahsiyye, Kadri Paşa, Dergüzîni, Feminizm.

Abstract

It is evident that the Ottoman state made radical reforms to overcome the crises it had fallen in various fields, especially since the Tanzimat era. In this context, the preparation and codification of "Majalla-i Ahkâm-i Adliyya" is undoubtedly one of the most important events of both the Ottoman legal history and the history of Islamic law. It is not a whole and complete civil law since it mainly covers debts, partly property and judicial /procedural law. "Munâkahât ve Mufârakât" subjects corresponding especially to the field of family law and the related law articles are not included in Majalla. The work that forms the basis of our paper was written precisely to fill this gap. The work in the nature of translation and commentary of Kadri Pasha's book, *al-Ahkâm al-shar'iyya fi al-Ahvâl al-shahsiyya*, which is a draft law, was born out of the need for a compact text on family law. It is also a response to the criticisms in his era towards the Islamic Family Law verdict. Its preparation about twenty years before the Family Law Decree is also a helpful clue in analyzing the nature of the work. In addition to translation, Hasan Riza strives to make the marriage contract, the responsibilities of the spouses, divorce, lineage and alimony subjects understandable, and to respond to the criticisms on these issues. When his effort is evaluated together with the religiously referenced commentary he made to Qânûn-i Asâsî, it can be described as the proof of the accuracy of the family law judgment, especially in the classical fiqh literature, and the defense of the conformity of these provisions to intact human nature.

While this article mainly examines the nature of this work, it also aims to describe the criticism issues that the author's era produced regarding the jurisprudence. The eight blurbs (taqrîz) at the beginning of the work are indicative in this regard. Bureaucratic and scientific relations and controversial issues on the agenda can be understood from these blurbs. In these blurbs, some references are made to the feminist movement along with the observations concerning the status of women. When approaches handled here are combined with the information as to the historical roots and the phases of feminist movement, it would be possible to reach the intellectual memory of that period. Determination and analysis of Darguzîni's identity and status is an indispensable requirement of this study.

Keywords: Majalla, al-Ahvâl al-shahsiyya, Kadri Pasha, Darguzîni, Feminism.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl birçok konuda olduğu gibi hukukî sahada da yenilik ve açılımları beraberinde getirerek tarih sahnesindeki yerini almıştır. Tanzimat sonrasında klasik adli yapı önemli ölçüde değişmiş, tek hakimli Şer'iyye mahkemelerinin yanı sıra toplu hakimli ticaret, hukuk ve ceza mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Nizamiye mahkemeleri olarak anılan bu kurumlardaki hâkim ihtiyacını karşılamak için gerekli olan donanımlı hukukçuların bulunamaması, buralarda uygulanacak kanun metinlerinin yazılmasına ihtiyaç hissettirmişti.¹ Mecelle, bu şartlar altında hazırlandı. Medenî hukukun belkemiğini oluşturan Borçlar Hukuku ve Eşya hukuku yanında kısmen de yargılama hukukunu ilgilendiren sahada düzenleme yapan Mecelle, ciddi bir boşluğu doldursa da yine medenî hukukun çok önemli sahalarını teşkil eden Aile Hukuku ve Miras Hukukuna ilişkin hüküm barındırmamaktaydı. Özellikle ticarî davalardan doğan hukukî ihtilafların çözümlenmesi öncelik arz ediyordu. Dergüzîni Hasan Rıza'nın eserinin takrizler bölümündeki tahliller-

¹ Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003.)

den anlaşıldığı kadarıyla, Aile hukuku ile ilgili ahkâmın da vaz edilmesi, muâmelâtla² ilgili öncelikli alanlar kadar olmasa da aciliyet arz ediyordu.

Mecelle bir takım siyasî sebeplerle o zaman Osmanlı devletine bağlı bulunan Mısır'da uygulanmamıştır. Mısır'da uzun yıllardır devam eden siyasi ve idari istikrarsızlık hukuki yapıyı da etkilemiştir. Özellikle Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti Mısır'ı da içine alan topraklarda kendi hakimiyetini perçinleyen hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymak isterken, batılı devletler ticari ve siyasi menfaatleri gereği kendi hukuklarını uygulamak için baskı yapmışlardır. Halifenin vekili sıfatıyla kural koyma yetkisine sahip olan Hidiv'ler, hukuki yetkileri de barındıran imtiyaz fermanlarına dayanarak bir takım hukuki düzenlemeler yapmışlardır. Bununla birlikte gerek artan dış baskıyla gerekse iç dinamiklerin etkisiyle Mısır'da Mecelle uygulanmadığı gibi Kadri Paşa'nın Mecelle muadili bir kanun taslağı olarak hazırladığı *Mürşidü'l-hayran* isimli tasarı da kanunlaşmamıştır.³ Aynı şekilde Muhammed Kadri Paşa (ö. 1888) tarafından Medenî Kanununun Aile ve Miras sahalarını düzenlemek üzere kaleme alınan "*el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*" isimli tasarı da kanunlaşmamıştır.⁴

Söz konusu kitap Mısır Hidiv'i⁵ tarafından tasdik edilmemiş ve kanunlaşmamıştır. Bununla birlikte gerek Mısır'da gerekse Filistin gibi bazı Arap ülkelerinde uzun süre adeta bir kanun gibi mahkemelerin müracaat kaynağı olmuştur. İki bölüm ve beş kitaptan müteşekkil olan çalışma toplam 647 maddedir. Birinci bölüm aile ve kısmen şahıs hukukuna, ikinci bölüm ise miras hukukuna dairedir.⁶ Dergüzîni Hasan Rıza; nikah, karı-koca arasındaki sorumluluk ve haklar, bütün boyut ve şekilleriyle ayrılık ve neseb (evlad) başlık-

² Aile hukukunun muamelat alanı dışında kalması anlamında bir tasnif, nikah akdinin özel mahiyetiyle ilgili özel saha belirleme amacına matuftur. Yoksa ana mahiyeti itibarıyla nikah akdi de muamelat kapsamında yer almaktadır.

³ Ayhan,Ceylan,Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme(XIX. Yüzyıl) *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*,Bahar(2008),85,86.

⁴ Mehmet Akif Aydın, "*el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

⁵ Atilla Çetin, "*İsmâil Paşa, Hidiv*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001).

⁶ Mehmet Akif Aydın, "*el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

larını içeren dört ana bölümü 432 madde halinde tercüme ve şerh etmiştir. Kadri Paşa'nın (ö. 1888) çalışmasının son bölümünü oluşturan "Ferâiz" (Miras hukuku) ahkâmı Dergüzîni'nin çalışmasında yer almamaktadır. Onun bu çalışmasını farklı kılan, fıkhnın girift konularıyla ilgili şerhleri barındırması ve Mecelle sonrası, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi" öncesi dönemde Fetvâhâne'nin tasdiki ve Maarif Nezaretinin yayın izniyle ortaya çıkan ilk resmi teşebbüs olmasıdır. Diğer taraftan İslam Aile hukukuna yöneltilen eleştirilerin yoğun olduğu bir dönemde savunu mahiyeti taşıyan bu eser, resmî makamların onayını almış bir cevap niteliğindedir.

İkinci Meşrutiyetin ilanından yaklaşık on sene önceki zaman dilimine te kabül eden süreçte Dergüzîni'nin yayımladığı bu eser, ilerleyen yıllarda özellikle kadın haklarına ilişkin tartışmaların habercisi gibidir. Dini tartışmalarda hâkim yaklaşım tarzları dikkate alındığında Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık isimleriyle anılan grupların teşekkülü de yine bu döneme tesadüf etmektedir. Dergüzîni'nin eserinin giriş kısmında ciddi bir şekilde ele alınan taaddüd-i zevcat meselesi İkinci Meşrutiyet döneminden sonra yayın hayatına giren Sebilü'r-Reşad ve İslam Mecmuası gibi dergilerde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Dönemin en tartışmalı meselelerinden olan taaddüd-i zevcat, aile kurumunun modernleşmesiyle birlikte İslam'da kadının konumu ve hukukta modernleşme tartışmaları içinde değerlendirilebilir.⁷ Özellikle Batı'dan gelen fikir akımlarına ve onlardan gelen eleştirilere cevap vermek kaygısıyla İslam'ın aile hukuku ahkâmının zannedilen aksine kadını ezen, pasif konuma düşüren bir mahiyet arz etmediği, gerek Dergüzîni ve gerekse onun eserine takriz yazan müelliflerce defaatle belirtilmiştir. Bu yaklaşım tarzı eserin mahiyetini algılamamıza yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede Dergüzîni'nin çalışması resmi makamlardan onay alması hasebiyle resmi hüviyeti de olan bir reddiye mahiyetindedir. Diğer taraftan kadının Osmanlı döneminde hemen hemen hiç yer almadığı düşünülen mali ilişkiler sahasında aktif olarak yer aldığı, davalı ve davacı olabildiği, kefil ve şahit olarak konumlandırıldığı Batılı bilim insanları tarafından tespit ve teyit edilmiştir.⁸

⁷ Halil Yıldız, "II.Meşrutiyet Dönemi Din Ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilü'r-Reşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği", *Türkish Studies*, sayı 13, 2018.: 115.

⁸ Betül İpşirli, "Argıt, Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/ 5, 2005: 577.

1. Müellifin İsmi, Yetiştığı Ortam ve Vazifesi

1.1. Müellifin İsmi

“*Ahkâm-ı Şahsiyye*” isimli şerhin mukaddimesinin sonunda müellif tam adını “*Dergüzînzâde Hasan Rıza bin Muhammed Derviş*” olarak vermektedir. Esere takriz yazan Ahmet Midhat Efendi (ö. 1912) de “*Dergüzînzâde Hasan Rıza Efendi*” ifadesini kullanmaktadır. Buna mukabil şerhin kapak kısmında “*Mütercim ve Şârihi Dergüzîni Hasan Rıza*” şeklinde bir ibare yer alırken, müellifin *Ahkâm-ı Şahsiyye* dışındaki çalışması “*Şer-i Siyasi Şerh-i Kanun-i Esasi*” isimli eserin kapak kısmında “*Dergüzînzâde Hasan Rıza bin Muhammed Derviş*” ismi bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle müellifin nisbesinin *Dergüzîni*, *Dergüzînzâde* ve *Dergüzînzâde* şeklinde üç farklı biçimde zikredildiğini söylemek mümkündür. Bu noktada özellikle son iki kullanımdan yani *Dergüzînzâde* ve *Dergüzînzâde* kullanımlarından hangisinin doğru olduğunu tespit etmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu tespitin yapılabilmesi de nisbenin kaynağının anlaşılmasıyla doğrudan alakalıdır. Tarih kaynaklarında Sultan Sencer dönemi vezirlerinden “*Kıvâmü’-d-din Ebu’l-Kasım Nasr bin Hüseyin Dergüzîni*” isimli bir şahıstan bahsedilmektedir.⁹ Bu vezirin Sultan Sencer (ö. 1157) döneminde büyük bir nüfuzunun bulunduğu, öyle ki Sultan Tuğrul’dan sâdır olan fermanları bile imzaladığı belirtilmektedir.¹⁰ Bu nisbeli bir şahsa ilk olarak bu tarihte rastlanmaktadır. İkinci bir kişi, vefatı hicri 1000 yılından (1591) sonraya tekabül eden hattat Mahmut bin Şeyh *Dergüzîni*’dir. Bu şahsın, İran’ın Horasan ve Tebriz çevresi şehirlerinden olan *Dergüzîni* şehrine nisbet edildiği ve *Hümâyünnâme* kaleme aldığı anlaşılmaktadır.¹¹ Tarihi süreçte dikkati çeken üçüncü bir nokta, Afganlıların İran’ı işgaliyle birlikte gündeme gelen göç ve sığınmadır. Onsekizinci yüzyılın başlarında gerçekleşen Afgan işgali¹² sırasında *Dergüzîni* ve Ali Behar gibi alimler

⁹ Carla L. Klausner, *Selçuklularda Vezirlik*(1055-1194) Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma, (Çev. Mehmet Fatih Baş, Sinan Tarifçi),(İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s 84-86.

¹⁰ Özgür Tokan, “Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezirleri”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (Mart 2018): 158.

¹¹ Şebnem Parlador, “Ali Çelebi’nin *Hümâyünnâmesi* ve Resimli Nüshaları”, *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 14 (Eylül 2016), 35-36.

¹² İsmail Safa Üstün, “İran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

Osmanlı'ya sığınmışlardır. Dergüzînî mantık ve felsefe alanında Ali Behar ise cebir alanında birer eser yazarak dönemin sultanlarına ithaf etmişlerdir.¹³

Bu noktaya kadar zikredilen bilgiler birlikte değerlendirildiğinde on ikinci yüzyılda Irak Selçukluları devletinde vezirlik yapan bir Dergüzînî, on altıncı yüzyılda yaşayan ve Hümâyünnâme kaleme alan hattat Dergüzînî ve İran'ın Afganlılar tarafından işgali ile Osmanlı Devleti'ne sığınan mantık ve felsefe bilgini Dergüzînî isminde üç şahıs karşımıza çıkmaktadır. Kânun-i Esâsî şerhinde aslen Halepli olduğunu ifade eden Hasan Rıza'nın burada tarihi çizgisi içinde zikredilen ve Dergüzîn şehrine nisbet edilen bu şahısların da mensubu olduğu aileye mensup olması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle Afgan işgaliyle birlikte Osmanlı Devleti'ne sığınan alimlerin Halep şehrine gelmiş olması, Halep'in o dönemdeki konumu ve Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden yolların kavşak noktasında bulunması¹⁴ gibi özellikler dikkate alındığında, bu ihtimalin güç kazandığı söylenebilir.¹⁵ Bu bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, Dergüzînî Hasan Rıza'nın nisbesinin öncelikle yer nisbesi olarak ortaya çıktığı daha sonra ise sonuna zâde eklenerek aile nisbesi halini aldığı söylenebilir. Bu çerçevede gerek Hasan Rıza'nın Ahkâm-ı Şahsiyye isimli çalışmasının mukaddimesinde gerekse Ahmed Mîdhat Efendi'nin takrizinde geçen Dergüzînzâde ifadesi zühul/dikkatsizlik eseri olmalıdır. Bu noktada kabul edilmesi gereken ifade Dergüzînzâde ifadesidir kanaatindeyiz.

1.2. Müellifin Yetiştığı Ortam

Dergüzînzâde, Kânûn-i Esâsî Şerhi'nde "el-Aynî mevliden, el-Halebî menşeen ve aslen" şeklinde bir ifadede bulunmuştur. Bu ifadeden onun Ayıntab'da doğduğu, aslen Halepli olduğu ve orada yetiştiği anlaşılmaktadır. Tanzimat fermanının bir parçası olarak geliştirilen 1281 (1864) tarihli vilâyet nizamnâmesi 1866 yılında Halep'e de uygulandı. Bu tarihte yeni nizamnâme-

¹³ İhsan Fazlıoğlu (Tarih ve Medeniyet Diyalogu Çalıştayı, İstanbul: Uluslararası Eğitim ve Araştırma Merkezi, 2012).

¹⁴ Talip Yazıcı, "Halep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

¹⁵ Bugün Suriye'de yaşayan ve Dergezelli, Dergezelli gibi nisbelerle anılan bir Türkmen aşireti mevcuttur.

ye göre oluşturulan ve yeniden yapılandırılan Halep'le ilgili teşkilatlandırma görevi Cevdet Paşa'ya verildi. Bu dönemde Halep vilayeti; Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Payas, Halep merkez ve Zor¹⁶ sancaklarından teşekkül ediyordu.¹⁷ Ayıntab sancağı¹⁸ 1913 yılında Halep vilayetinden ayrıldı. Dolayısıyla Dergüzî'nin doğduğu dönemde Ayıntab, Halep vilayeti içinde yer alan bir sancak mahiyetinde idi. Bu da müellifin aslen Halep'li olmasını açıklar mahiyettedir.

1.3. Müellifin Vazifesi

Dergüzîni, Ahkâm-ı Şahsiyye isimli şerhinde vazifesini "Emniyet Sandığı Hukuk Müşaviri" olarak ifade etmiştir. Bu eseri 1315 (1899) tarihinde neşretmiştir. Emniyet Sandığı'nın kurulması, Sultan Abdülaziz döneminde birçok alanda yapılan yenilik faaliyetlerinin bankacılık sahasındaki yansıması olarak değerlendirilebilir.¹⁹ Midhat Paşa'nın zirâî kredileri teşkilatlandırmak ve çiftçiye desteklemek amacıyla 1863'te Niş'te başlattığı çalışmalar, 1867'de memleket sandıklarının ve yine onun gayretleriyle 1868'de Emniyet Sandığı'nın kurulması sonucunu doğurmuştur.²⁰ Dergüzî'nin bu sandık tarafından yapılan kredi verme işlemlerinin hukuki meşruiyyetinin denetlenmesi görevini üstelenen bir hukuk müşaviri olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, tespit edebildiğimiz kadarıyla elimizde bulunan iki eserinden diğeri olan Kânûn-i Esâsî Şerhi'nin kapağında "Dersaâdet dava vekillerinden..." ifadesini kullanmıştır. Bu eserin neşir tarihi 1326 (1910)'dır. Öyle anla-

¹⁶ Burada zikredilen il, bugün Deyrizor ismini taşıyan ve Suriye'nin doğusunda yer alan şehirdir.

¹⁷ Bruce Masters, "Halep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

¹⁸ Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

¹⁹ İstanbul Emniyet sandığı, 1868 yılında sultan Abdülaziz zamanında, Mithat Paşa tarafından kurulan en eski kredi müesseselerinden sayılabilir. Kuruluşunda 1863 tarihli Rusçuk Emniyet Sandığı'ndan elde edilen deneyimlerin etkili olduğu söylenebilir. Halkın tasarruflarını toplamak için kurulmuştur. 1907 yılında Ziraat Bankasına bağlanmış, 1884 yılında da Ziraat Bankası'nın yapısına dahil olmuştur.

²⁰ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

şılıyor ki Dergüzînî, Emniyet Sandığı Ziraat Bankası'na bağlandıktan sonra dava vekilliği görevine başlamıştır.²¹ Bugünkü manada avukatlık mesleğine tekabül eden bu vazife, müellifin aktif olarak hukuki ihtilafların çözümünde rol oynadığını göstermektedir.

2. Takrizlerin Yazarları Üzerinden Dergüzînî'nin Kişisel Statüsünün Değerlendirilmesi

Dergüzînî eserin başına sekiz adet takriz, bir adet takriz talebi mahiyetinde mektup ve bir mukaddime eklemiştir. Bunlar; Sayyâdizâde Muhammed Ebu'l-Hüdâ'nın Takrizi, Ahmed Midhat Efendi'nin Takrizi, Harp Yaverlerinden Muhyiddin Paşa'nın Takrizi, Fetvâhâne müevvidlerinden Bekir Ağa Dâru'l-hadis medresesi müderrisi Mustafa Fehmi Efendi'nin Takrizi, Maârif Meclisi âzâsından Mustafa Rüşdi Efendi'nin Takrizi, Şam Ulemâsından Baytarzâde Abdurrazzak Efendi'nin Takrizi, Dava vekili hukukçulardan Hat-tatzâde İsmail Efendi'nin Takrizi, Ayasofya-i Kebîr müderrisîn-i kirâmından Mahmut Hüdâyî Efendi'nin Takrizi olarak sıralanabilir. Bunların dışında Dergüzînî, Ahmet Mithat Efendi'ye, kendisinden takriz talebi sadedinde Temmuz 1313 (1897) tarihli bir mektup yazmış ve bunu da Ahmed Midhat Efendi'nin takrizinin evveline dercetmiştir. Bu takriz, mektup ve mukaddime yazılarında eserin yazılış gayesi, hukuk sahasında doldurduğu boşluk/doldurması istenen boşluğa dair bilgiler bulunduğu gibi bu yazılardan hareketle özellikle takrizlerin sahipleri üzerinden Dergüzînî'nin, yaşadığı devrin önemli simalarıyla kurduğu ilişkilerin tahliline imkân veren bir tabloya ulaşmak da mümkün görünmektedir.

2.1. Ahkâm-ı Şahsiyye İsimli Eserin İlk Takrizi:²²

Sayyâdizâde Ebu'l-Hüdâ'ya (1850-1909) aittir. 1860'larda Halep müftüsü ve Rifai şeyhi olan Bahâeddin er-Ruvvâs'a intisab ederek hilafet alan,²³ 1874'te

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 1993).

²² Bu takriz eserin içindekiler bölümünden hemen sonra başlamaktadır. İçindekiler bölümü Arapça harflerle rumuzlanmıştır. Fihristin ilk sayfasında rumuz bulunmazken, iki, üç, dört ve beşinci sayfalarda sırasıyla cim, dal, he, vav harfleri rumuz olarak kullanılmıştır. İlk takrizin de ilk sayfasında rumuz bulunmayıp, ikinci sayfasında noktalı ha, üçüncü sayfasında ise Tı harfi bulunmaktadır.

Halep Nakîbüleşraflığına getirilen bu zat, özellikle 1878'den sonra çok itibar edilen bir isim halini almıştır. Resmi bir görevi olmadığı halde önce İstanbul, ardından 1879 tarihinde Anadolu Kazaskerliği payesini almıştır. Daha sonra ilmiye rütbelerinin en yüksek mertebesi olan Rumeli Kazaskerliği payesini ısrarla talep etmiş ve 1885 yılında bu talebi kabul edilmiştir. Sayyâdizâde, İkinci Abdülhamid'e yakınlığı sebebiyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. 1878'den Abdülhamid döneminin sonuna kadar İstanbul'da kalması, dergâhının saraya yakın bir yerde bulunması ve saraydan sürekli iltifat görmesi Sayyâdizâde'nin dönemin siyasi hayatı ve politikaları üzerinde etkili olduğu fikrini güçlendirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı devletinin özellikle Arap vilayetlerindeki nüfuzunun korunmasında, aynı zamanda Rifâî tarikatı şeyhi sıfatını taşıyan Sayyâdizâde'den istifade ettiğini söylemek mümkündür.²⁴ Dergüzînî'nin ilk takrizi bu şahsa²⁵ ve üst düzey saygı ifadeleriyle²⁶ ayırması onun bürokraside doğrudan padişahın yakınında bulunan bir şahısla yakın alaka içinde olmasının tespiti açısından oldukça önemlidir.

Dergüzînî'nin muhtemelen aslen Halep'li olması hasebiyle de tanıdığı ve yaklaşık kırk yıl boyunca bürokrasinin en üst kademelerinde etkili olan bir şahsa takriz yazdırması/yazdırabilmesi manidar olduğu kadar kendisinin konumunun anlaşılması açısından da önemlidir. Osmanlı devletinde muâmelât alanına ilişkin kanunlaştırma hareketlerinin devamında gündeme gelen ve Mecelle'nin tetimmesi mahiyetindeki bir tercüme ve şerhin güçlü bir bürokratik arka planla sunulması kayda değerdir. Tanzimat sonrası dönemde gündeme gelen reform hareketleri çerçevesinde değerlendirilebilecek olan kanunlaştırma hareketleri, **özellikle** ticari ilişkiler bağlamında yeni bir sisteme

²³ Hilafet alma, seyr-i sülûkünü tamamlayan müride şeyhi tarafından verilen irşad izni olarak tanımlanabilir.

²⁴ Tufan Buzpınar, "Sayyadi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁵ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

²⁶ Dergüzînî bu meyanda, yakınında olmaktan dolayı kendisini çok ayrıcalıklı (mümtaz) ve övünme makamında (mübahi) gördüğünü ifade ettikten sonra "Gavs-ı Azam, mevlâna Ebu'l- Hüda hazretlerinin tenezzülen ve teberrüken ihda buyurdıkları takriz-i belîğ-i nihiraneleridir." ifadeleriyle sunum yapmıştır ki özellikle "tenezzülen" ibaresi kanaatimizce dikkat çekicidir.

geçiş yapan dünyaya ayak uydurma çabası ve batılı devletlerin baskılarını ortadan kaldırma çabasının ürünüdür denilebilir.²⁷ Dergüzîni'nin çalışması da bu zemin üzerinde değerlendirilmelidir.

2.2. İkinci Takriz:²⁸

Tanzimat dönemi yazarlarından ve Türk edebiyatının gerçek manada ilk popüler yazarı kabul edilen Ahmed Midhat Efendi'ye hasretmiştir. Emniyet Sandığının kurucusu olan Midhat Paşa'nın zeki ve kabiliyetli bulduğu için kendi adını verdiği Ahmed Midhat Efendi, Midhat Paşa'nın (ö.1884) Tuna valiliği üzerine Rusçuk'a gitmiş ve 1864 tarihinde vilâyet mektubi kalemünde ilk memuriyetine başlamıştır.²⁹ Emniyet Sandığının nüvelerinin ilk olarak Rusçuk'ta atılması, Ahmed Midhat Efendi'nin o bölgede görev yapması ve Dergüzîni'nin Emniyet Sandığı hukuk müşaviri olduğu sırada Ahmed Midhat Efendi'ye takriz yazdırması arasında bir bağ bulunabilir. En azından Midhat Paşa'nın kurduğu bir müessesede hukuk müşaviri olmanın- takriz yazdırmasından dolayı yakın ilişki içinde olduklarını düşünebileceğimiz- Ahmed Midhat Efendi ile kurulan bağdan kaynaklanabileceği fikri uzak bir tevil olmamalıdır. Diğer taraftan II. Abdülhamid döneminde sarayın himayesinden mahrum kalmayan, padişahu yakından tanıyan ve ona samimiyetle bağlı bulunan Ahmed Midhat Efendi'nin³⁰ ikinci takriz için seçilmesi de önemli görünmektedir. İlk iki takrizin sahibi üzerinden Dergüzîni'nin kişisel konumu değerlendirilecek olursa saraya yakın ve daima sarayın himayesi altında olan iki şahısla doğrudan bağlantı kurabilecek bir statü karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Midhat Efendi, Dergüzîni'nin çalışmasının resmi makamlar tarafından onaylanmasının önemli olduğunu yazdığı takrizde ifade etmiştir. Bu bağlamda tercüme ve şerh çalışmasının neşir öncesinde fetvahanedeki iki yıllık tetkik

²⁷ Mustafa Şentop, *Tanzimat dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü*, TALİD, 3/5 , 649-651, İstanbul, 2005.

²⁸ Bu takriz öncesinde Dergüzîni, Ahmet Midhat Efendi'den takriz talep ettiğini ifade eden yazıyı ye, kef, lam, mim, nun rumuzlu sayfalara eklemiştir. Ahmet Midhat Efendi'nin yazısı sin, ayın, fe ve sad rumuzlu sayfalardadır.

²⁹ M. Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989).

³⁰ Okay, "Ahmed Midhat Efendi".

aşamasını geçmesinin ve maarif nezareti izni almasının yukarıda zikredilen bürokratik arka plandan ayrı düşünülemediği kanaatindeyiz.

2.3. Üçüncü Takriz:³¹

Padişahın harb yaverlerinden Cezayirli Muhyiddin Paşa'ya yazdırılmıştır. Bu görev de padişahın maiyyetinde bulunmayı gerektiren önemli bir görevdir.

2.4. Dördüncü Takriz:³²

Fetvâhâne müsevvidlerinden ve aynı zamanda Dâru'l- hadis medresesi müderrisi Mustafa Fehmi Efendi'nin takrizidir.

2.5. Beşinci Takriz:³³

Maârif meclisi âzâsı Mustafa Rüşdi Efendi'ye aittir. Son iki takriz birlikte değerlendirildiğinde, fikhî bir eserin ön inceleme safhasının Fetvâhâne'de yapıldığı, yayım izninin de Maârif nezaretinden çıktığı düşünülürse Der-güzîni'nin bu noktada güçlü ilişkilere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.6. Altıncı Takriz:³⁴

Şam ulemâsından Baytarzâde Abdurrazzak Efendi'ye aittir. Bu zatın meşhur Suriyeli din alimi Behcet Baytar'ın (1894-1976) anne tarafından dedesi olması kuvvetle muhtemeldir. Cezayir'den gelip Dimaşk'ın meydan mahallesine yerleşen ilim ve fazilet sahibi bir aile olan Baytar ailesi, imam-hatip yetiştiren bir aile olarak tanınmaktadır.³⁵ Bu ailenin bugün itibarıyla de Şam'da ilim dünyasında etkili olan bireyleri mevcuttur.³⁶

³¹ Bu takriz, sad ve kaf rumuzlu sayfalarda yer almaktadır.

³² Takrizler bölümü, kef ve ra rumuzlu sayfalar.

³³ Takrizler bölümü ra ve şin rumuzlu sayfalar.

³⁴ Takrizler bölümü te ve peltek se rumuzlu sayfalar.

³⁵ Mahmud el-Arnaût, "Muhammed Behcet el-Baytâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

³⁶ Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde ders kitabı olarak okutulan *en Nahvü ve's-sarfü* isimli eserin müellifi Dr. Asım Baytar bu ailenin son halkasını oluşturmaktadır.

2.7. Yedinci Takriz:³⁷

Dava vekillerinden Hattatzâde İsmail Efendi'ye aittir. Dergüzîni'nin Emniyet Sandığı hukuk müşavirliği görevinden sonra dava vekilliği yaptığını Kânûn-i Esâsî şerhinden biliyoruz. Hattatzâde'ye yazdırılan bu takrizden anladığımız, Dergüzîni'nin günlük hayatta bugünkü manada avukatlık diyebileceğimiz mesleği icrâ eden kesimle de yakından ilişki halinde olduğudur. Nitekim söz konusu görevi de daha sonra ifa etmiştir. Son takriz³⁸ ise Ayasofya-i Kebîr Camii müderrisi Mahmud Hüdâyî Efendi'ye aittir.

Takrizlerin sahiplerinin bize sunduğu ipuçlarından hareketle Dergüzîni'nin bürokrasinin her katmanında yer alan bireylerle temasının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tasavvufî boyutunun yanında Rumeli Kazaskerliği gibi üst bir payeyi alan ve Abdülhamid'in şeyhi olarak tanınan Ebu'l-Hüdâ Sayyâdî başta olmak üzere Türk edebiyatında ilk popüler yazar olma vasfını taşıyan Ahmed Midhat Efendi gibi bir münevver, Fetvâhâne ve Maârif nezareti bürokratları, Ayasofya-i Kebîr camiinde müderrislik düzeyine çıkmış şahıslar, padişahın harb yaverleri, pratik hayatın içinde ortaya çıkan hukukî ihtilaflarda davanın taraflarına hukukî yardım sağlayan dava vekilleri ile Şam bölgesinde bugün hala nüfuzunu devam ettiren ulemâ ailelerinin mensupları ile kurulan ilişkiler Dergüzîni'nin sıradan bir ilim adamı ve bürokrat olmadığını isbatı mahiyetindedir.

Diğer taraftan bu takriz yazıları, eserin büyük bir konsensüs çerçevesinde ortaya çıktığını gösterir mahiyettedir.

3. Eserin Yazılış Gayesi ve İlmi Değeri

Dergüzîni, 1313 (1897) tarihinde Ahmed Midhat Efendi'ye yazdığı mektupta kitabın içeriğinin çok önemli olduğunu ve hitap ettiği kitleyi izah sadedinde: "Mevzuât-ı kitâbın ehemmiyeti, sunûf-i hukûm ve vükelây-ı deâvî ve eimme-i mahallât ve kurâ gibi erbâb-ı mesâlikin böyle bir kitâba sûret-i husûsiyyede olan ihtiyâcından sarf-ı nazar, sâika-i mesâlikle öyle bir cihet-i ihtisası olmayan ve yalnız nâkihiyyet ve menkûhiyyet ve tatlık ve tâlikiyyet ve vâlidiiyyet ve mevlûdiyyet şânından olan zükûr ve inâs her ferd-i insânın

³⁷ Takrizler bölümü peltek se rumuzlu sayfa.

³⁸ Takrizler bölümü noktalı ha rumuzlu sayfa.

ahvâl-i umûmiyye-i şahsiyyesinde tefehhüm-i ahkâm-ı şer'iyye için böyle bir mürâcaatgâh-ı mahsûsa hâceti ma'lûm ise de böyle bir kitâb-ı mühimmin telif ve cem'iyle hâcet-i umûmiyye-i ma'rûzanın def'inde âcizlerine taalluk eder bir cihet olmayıp yalnız ol bâbda hisse-i âcizâneme düşen hizmet bazı tağyîrât ve teşrîhâtla aslı tercümeden ibâret..." ifadelerini kullanmaktadır.³⁹ Bu ifadelerden anlaşılan hukukî ihtilafları çözme noktasında resmî vazifeler yüklenen hâkimler, avukatlar mahalle ve köy imamları yanında evlilik, boşama, baba olma ve çocuk olma gibi durumları yaşayan her ferdin bu hükümlere ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Dergüzînî bu çerçevede şerh ve birtakım değişikliklerle Kadri Paşa'nın eserine katkıda bulunduğunu da ifade etmektedir.

Şerhin hacmi ile ilgili bilgilendirme de yapan Dergüzînî, bu meyanda: "Bu tercüme-i nâçiz her mesele ve kaydı için otuz kırk kadar muteberât-ı fıkhîyyeden nice nükûl-i sarîhayı hâvî olarak ayrıca tertîb olunup aslın bir kaç misli cesâmetini teşkil eden diğer bir tomar ile iki seneye karîb bir müddet Fetvâhâne-i celîlin tatbîkât-ı müşkâfânesine terk olunduktan sonra bu kerre Fetvâhâne-i müşârun ilehyin mazhar-ı tasdîk-i âlîsi olmakla Maârif nezâret-i celîlesinden lâzım gelen ruhsatnâmesi istihsâl edilmiştir."⁴⁰ şeklindeki açıklamayı yapmıştır. Buna göre her kayıt için otuz kırk kadar sahih kaynaktan istifade edildiğini, asıl metnin birkaç katı hacminde bir metnin oluşturulduğunu ifade eden müellif, Fetvâhâne'de yaklaşık iki yıl süren tetkik ve ardından onay safhalarını aştıktan sonra Maârif nezaretine gönderildiğini söylemiştir.

Eserini Ahmed Midhat Efendi'ye arz ederken kullandığı ifadeler, eserin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'ye mûmâsil bir metin oluşturma iddiasından uzak olduğunu hissettirir mahiyettedir. Bu meyanda: "Huzûr-i âli-i hakîmânelerine takdîm eylediğim şey, kütüb-i fıkhîyyeden nikâh ve hukûk-i zevceyn ve firak-ı nikâh yani talâk ve talâk gibi sâir esbâb-ı firak ve evlâda dair dört kitâb-ı mühimmi câmi' bir mecelleciktir. Bunu şuracıkta mecelle diye tevsîmim, bir kasd-ı tesmiyye mebnî olmayıp esasen mecelle-i celîle tertîbine iktifâen yazılmış olmasıyla beraber bu kitâbların dahî cem'i mülğâ Mecelle Cemiyetinin

³⁹ Dergüzînî, "Ahkam-ı şahsiyye Tercüme ve Şerhi", Takrizler Bölümü, kefrumuzlu sayfa.

⁴⁰ Hasan Rıza Dergüzînî, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Dersaadet Mahmud Bey Matbaası, 1315). Takrizler bölümü ye rumuzlu sayfa.

cümle-i vezâfi dahilinde olmasına mebnî bir kasd-ı tevsife mebnîdir.”⁴¹ Müellifin eserini Mecelle ile aynı konumda olan bir metin şeklinde sunmaktan kaçındığı bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar mülğâ da olsa bir gün Aile hukuku alanında bir metin oluşturulması gerekse bunu yapacak kurumun Mecelle Cemiyeti olduğunu ifade etmiştir.

Eserin pratik ihtiyacı görme amacı dışında ikinci bir amaca daha hizmet ettiğini/hizmet etmesi gerektiğini ifade eden Dergüzîni, Aile hukukuna dair ahkâmın insanın fitrat ve mizacıyla üst düzey uyumundan bahis açmış ve devamında teaddüd-i zevcât konusundaki hükümlerin de aynı mükemmeliyeti haiz olduğunu belirtmiştir. Neslin bir kişiye nisbetinin zaruretini çeşitli misallerle açıklayan müellif, muhtemelen bu konuyla ilgili olarak İslam Aile hukukuna yöneltilen eleştirileri bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Eserin bu noktadaki şüpheleri bertaraf etme noktasında bütün olarak önemli bir işleve sahip olacağını ifade eden müellif, İslam Aile hukuku ahkâmının içinde yer alan ilim şerefine mal sahibi olma şerefinden üstün olması ve yine sâliha bir kadının fâsık bir erkeğe ne olursa olsun eşit olmaması kazıyyelerinin, İslam hukukunun medenî dünyada eşsizliğini ispat eden hususlar olduğunu vurgulamıştır.⁴²

Eserin mahiyetini analizde önemli bilgileri barındıran ve aynı zamanda Dergüzîni'nin talebî mektubuna cevaben yazılan Ahmed Midhat Efendi'nin takrizinde de konuya ışık tutacak malumât mevcuttur. Ahmed Midhat Efendi İslam Aile hukuku ahkâmının mükemmeliyetini teslim ettikten sonra Mecelle'nin hazırlanmasına giden süreci özetlemiştir. Fıkıh kitaplarının nazarî tafsilâtı içeren yüzlerce binlerce ahkâmı içinden hüküm seçmenin güçleştiğini, devrin şartları ve zamanın değişmesiyle birlikte gündeme gelen yenilenme ihtiyacını vurgulamıştır. Esasen yukarıda da kısmen değinildiği üzere kanunlaştırma hareketlerinin iç sebeplerinin başında bu ihtiyaç gelmektedir.

Ahmet Midhat Efendi Mecelle Encümeninin faaliyetini şu şekilde ifade etmiştir: “Mecelle encümen-i âlisi ahkâm-ı şer'iyeyi esasen birincisi ibâdât, ikincisi münâkehât ve üçüncüsü muâmelât olmak üzere üç şu'be-i azîmeye ayırmış idi. İbâdâta müteallık ahkâm-ı şer'iyeye hamden sümme şükran

⁴¹ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*. Takrizler bölümü, ye rumuzlu sayfa.

⁴² Takrizler bölümü mim rumuzlu sayfa.

nisvâna sibâyâna kadar bütün ehl-i îman nezdinde ma'lûm ve mer'î bulunmak hasebiyle onların yeniden cem'ine lüzûm olmadığı gibi münâkehât dahî asıl müsta'cel olan muâmelâta nazaran te'cîli lâzım gelerek Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi kısm-i sâlisten ibaret olmak üzere vücûda getirmeye encümen-i mezkûr bezl-i himmet eylemiştir ki bu sûretle cem' olunan ahkâmın ihkâk-ı hak emrinde ne kadar işe yaramakta bulunduğu irâe ve ihtâra muhtâc değildir." Daha sonra Dergüzînî'nin çalışmasını da bu çerçevenin devamında konumlandırarak şunları söylemiştir: "Maksadın kısm-ı müsta'celi husûle gelmiş olduktan sonra kısm-ı müste'celinin dahî istihsâli lüzûmu bedîhî ve âşikâr olup buna şimdiye kadar resmen teşebbüs olunamamış ise de min gayri resm bu bâbda dahî erbâbı tarafından sâika-i gayretle teşebbüsât-ı nâfiaya girişilerek semerât-ı sa'y ve himmetleri meydana çıkarılmış ise de Dersââdet Emniyet Sandûku hukuk müşâviri Dergüzînzâde Hasan Rıza Efendi şimdiye kadar cem' ve tedvîn edilen ahkâmı kütüb-i mu'tebere-i fıkhiyyeden ikmâl ve ta'rîfât ve tavzîhâtını tevsî' ederek Tercüme-i Ahkâm-ı Şahsiyye ünvanıyla işbu eseri vücûda getirmişlerdir."⁴³ Ahmed Midhat Paşa bu açıklamalarıyla Mecelle'nin acil olarak ihtiyaç duyulan muâmelât alanında düzenleyici hükümler getirdiğini, tecil edilen Aile hukuku hükümlerinin de Dergüzînî tarafından toplanıp şerh edildiğini ifade etmiştir. Bu esnada zikrettiği resmî düzeyde ilk teşebbüsün bu çalışma olduğunu belirtmesi oldukça önemlidir. Ahmed Midhat Paşa eserin özellikle Fetvâhânenin onayından geçerek neşir izni almasından ötürü şahsi bir çalışmanın ötesinde umûmî bir mürâcaat kaynağı vasfını ihrâz ettiğini söylemiştir.

Dergüzînî'nin teaddüd-i zevcât ile ilgili izahlarına da değinen Ahmed Midhat Efendi'nin bu çerçevede söyledikleri bugün de gündemde canlı olan meselelere temas etmiştir. Bu çerçevede feminizm hareketine değinen Ahmed Midhat Efendi şunları söylemiştir: "Bizce bu kitâbın bir üçüncü ehemmiyeti daha vardır ki ma'nen ikinciden hiç de aşağı kalmaz."⁴⁴ O ise gerek bilerek ve gerek bilmeyerek medeniyet-i islâmiyyemize taarruzu kendilerine pîşe ve

⁴³ Takrizler bölümü ayın rumuzlu sayfa.

⁴⁴ Ahmed Midhat Efendi'ye göre kitabın birinci ehemmiyeti aile hukuku ahkâmını enine boyuna ele almasıdır. İkinci ehemmiyeti ise böyle bir eserin faydasını tamim/umumileştirmek için resmi salâhiyyete sahip fetvahaneye tetkik ettirmeyeyle alakalıdır. Üçüncü ehemmiyet yukarıda alıntılanan metinde izah edilmektedir.

maddiyâta ve maneviyâta ehl-i İslâmın ızrârını endişe eylemiş gürûh-i ecânibin İslâm için asıl şâyeste-i itiraz gördükleri işbu münâkehât emrindeki müftereyât-ı câhilâne ve garazkârânelerine karşı bu kitâbın adeta resmî bir tekzîbnâme hükmünde bulunmasıdır. Sâhib-i eser dahî bu dakîkayı nazar-ı hikmetten uzak tutmadığı cihetle teaddüd-i zevcât ve talâk ve sâireye dâir ahkâm-ı şer'iyenin ne gibi birer hikmet-i medeniyye üzerine müesses bulunduğunu dahî her yeri geldikçe ve münâsip düştükçe izah eylemiştir. Bu meziyetiyle şu kitâb yalnız bizde değil Avrupada pek büyük ehemmiyetle telakkî olunacak ve 'Feminist' nâmıyla gittikçe gayretlerini artırmakta olan müste'nesler bu kitâbı nice zamandan beri aradıkları halde bulamadıkları bir nimet olarak telakkî edeceklerdir. Nazarları sathiyâtın alt taraflarına doğru teammuk edemeyen ve yalnız sathiyâta gördükleri parlaklıklar ile kamaşarak hakikat-ı amîkayı görmeye kudretyâb dahî olamayan bir takım ukalâ, Avrupanın o biçârkan nisvânını mes'ud ve bahtiyâr zannıyla âlem-i İslâmiyetteki hemşirelerini şâyeste-i merhamet bulur iken asl-ı hakikat bu kaziyenin ma'kûsunda olduğunu şimdi görerek tashîh-i fikir ve nazar eyleyeceklerdir."⁴⁵

Ahmed Midhat Efendi'nin 1897 yılına ait olan bu tahlilinde geçen 'feminist' ifadesi, böyle bir akımın gittikçe ağırlığını artıran bir mahiyet arzemesi, bu kesimlerin İslâm dininin ahkâmına tâbi olarak yaşayan müslüman kadına merhametle bakmaları ama asıl acınacak durumda olan kadının Avrupalı kadın olduğu kaziyesi, bu kitabın İslâm Aile hukuku ahkâmı üzerinden saldıranlara karşı resmî bir tekzîbnâme mahiyetinde olduğu, bu ahkâmın öğrenilmesi ile özellikle Avrupalıların ne büyük bir nimetten mahrum kaldıklarının ifade edilmesi, dönemin zihnini meşgul eden meselelerin tespitinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu bilgiler, bugün de tartışılan kadın hakları meselesinin, müslüman kadının hak ve mesuliyetlerinin tanımı gibi konuların o gün de canlı olarak tartışıldığının, feminist platformların nüvesini teşkil eden düşünce akımlarının 19. yy.'ın son yıllarında yeşermeye başladığının ve Osmanlı münevverlerinin bu akımlara ve bunların itirazlarına cevaplar verdiğinin ispatı mahiyetindedir. Tarihsel perspektiften bakıldığında Feminizm hareketinin gelişimi, üç evreye ayrılır. Bu süreçler I., II. ve III. Feminist dalga olarak

⁴⁵ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*.

isimlendirilir. Bu üç dönem 19.yy'dan 21.yy'a kadar olan süre içinde yer alır. Birinci Feminist dalga, ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarında netleşen, Wollstanecraft'ın "Kadın Haklarının Savunusu (Vindication of the Rights of Women) isimli eserinde çerçevesini çizdiği talepler üzerinde inşa edilmiştir. Kadınların oy kullanması, eğitimde fırsat eşitliği ve mülkiyet hakları bu taleplerin merkezindedir. İkinci Feminist dalga, 1960'lı yıllarda batıda meydana gelen, özellikle kadınların güvenli doğum yapmalarını sağlayacak teknolojik gelişmelerden ve alternatif ilaçlardan yararlanmalarını talep eden bir temelde şekillenmiştir. Üçüncü Feminist dalga ise 1990'ların başında ikinci dalga Feminizm'in pratiklerine ve algı düzeyindeki yanlışlıklarına tepki olarak doğmuştur. Bu üçüncü dalga, Feminizm'in sadece üst ve orta sınıf beyaz kadınlara indirgenmesine tepki gösterip kadın hareketlerinin geniş düzleme yayılmasını hedefliyordu.⁴⁶ Dergüzî'nin eserinde kendisine atıfta bulunulan hareketin, birinci dalga Feminizm hareketi olduğu anlaşılmaktadır.

Dergüzî'nin eserinin mukaddimesinde ısrarla teaddüd-i zevcât ile ilgili ahkâmın bireysel ve toplumsal hikmetlerine vurgu yapması, Ahmed Midhat Efendî'ye yazdığı mektupta bu meseleyi tekrar gündeme getirmesi, Sayyâdîzâde'nin de yazdığı takrizde özellikle teaddüd-i zevcât meselesinin mahiyetini ve hikmetlerini anlatması, devrin İslâm Aile hukuku ahkâmıyla ilgili en tartışmalı konularından birisinin bu olduğunu ve bu noktadan İslâma ciddi eleştiriler geldiğini göstermektedir. Dergüzî'nin eserinin şerh kısmında bu konu ile ilgili ayrıntılı izahlara girişmemiştir. Bu konunun takriz ve mukaddimedede detaylı izahını yaparak İslâm Aile hukuku ahkâmının genel portresinin okuyucuyu tatmin edeceği fikrine dayanmıştır denilebilir.⁴⁷

⁴⁶ Gün, Taş, Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance)*,25 (Mart 2016), 167-171.

⁴⁷ Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanması esnasında tartışılan maddelerden biri de çok eşliliğin devlet tarafından yasaklanıp yasaklanamayacağı meselesidir. İslam Mecmuası yazarlarından Mansurizade Said ile Babanzade Ahmed Naim'in farklı görüşleri temsil eden iki taraf olarak yer aldığı bu tartışmada Mansurizade, ulü'l- emrin taaddüd-i zevcatı yasaklayabileceğini savunurken Ahmed Naim karşıt görüş bildirmiştir. Mansurizade, bu hükmün caiz kapsamında yer aldığını dolayısıyla devlet tarafından yasaklanabileceğini ifade etmiştir. Ahmed Naim ise, bunun bir icma meselesi olduğunu ve yasaklanamayacağını söylemiştir. Halil Yıldız, "II.Meşrutiyet Dönemi Din Ve Modernleşme

4. Eserde Ele Alınan Konular

Eser dört kitab/ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kitap nikah hakkındadır, bir mukaddime ve on bab/alt başlıktan oluşmaktadır. Dört, yedi, sekiz ve dokuzuncu bablar alt başlıklarla detaylandırılmıştır. Birinci bölümün şablonu şu şekildedir:

Kitâb-1 Evvel: Nikah Hakkındadır

Mukaddime

Bâb-1 Evvel: Mukaddimât-1 nikah beyânındadır.

Bâb-1 Sâni: Şerâit-i nikah ve erkân ve ahkâmı beyânındadır.

Bâb-1 Sâlis: Mevâni-i şer'iyeye-i nikah ile nisâdan helal ve haram olanlar beyânındadır ki burada şehvetle mess ve nazar gibi hürmet-i musâhereti icâb eden esbâb hakkında dahî şerhan mesâil-i munzame tarzında îzâhât vardır.

Bâb-1 Râbi': Velâyet-i nikah beyânında olub iki faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Velî ile velînin şurûtu hakkındadır.

Fasl-1 Sâni: Sağır ve sağire ile bunlara mülhak olan kimselerin ve kebîr-i mükellef ve kebîre-i mükellefenin nikahı beyânındadır ki burada hadd-i şer'î'nin tarifleriyle taksîmâtına ve husûsiyle mûcib-i hadd olan zinânın tarif-i mahiyetiyle şerâitna dâir şerhan îzâhât-1 mühimme vardır.

Bâb-1 Hâmis: Nikahta vekâlet beyânındadır.

Bab-1 Sâdis: Kefâet beyânındadır.

Bâbi- Sâbi': Mehîr beyânında olub sekiz faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Mikdâr-1 mehr ile mehr tesmiyesine sâlih olub olmayan şeyler beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Vücûb-i mehr beyânındadır.

Fasl-1 Sâlis: Mehrin tamamen hâtuna lüzumunu te'kid eden esbâbla nisf-i mehri icâb eden veya vücûdiyle hâtunun mehirden bir şeye adem-i istihkâkını mûcib olan ahvâl beyânında olub burada bî'l-münâsebe hadd-i kazf ve ihsân-ı kazf hakkında dahî şerhan îzâhât vardır.

Fasl-1 Râbi': Şurût-1 mehr beyânındadır.

Fasl-1 Hâmis: Mehrin kabzıyla hâtunun mehirden olan hakk-ı tasarrufu beyânındadır.

Fasl-1 Sâdis: Mehrin damân ve helak ve istihlâkiyle istihkâkı beyânındadır.

Fasl-1 Sâbi': Kazâyây-ı mehr beyânındadır.

Fasl-1 Sâmin: Cihâz ve metâ-ı beyt ile bunlara dâir vâki' olacak münâzeât beyânındadır.

Bâb-1 Sâmin: Kitâbiyye olan hâtunlarla zevceynin veya birisinin İslâmiyyetinden sonra olan hükm-i zevciyyet beyânında olub iki faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Racül-i müslimin kitâbiyye olan hâtunlarla nikahı beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Zevceynin veya birisinin İslâmiyyetinden sonra olan hükm-i zevciyyet beyânındadır.

Bâb-1 Tâsi': Nikah-ı gayr-i sahih ve mevkûf beyânında olub iki faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Nikah-ı gayr-i sahih beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Nikah-ı mevkûf beyânındadır.

Bâb-1 Âşir: Nikahın isbatıyla nikahı ikrar beyânındadır.

Yukarıda zikredilen içerik tahlil edildiğinde ilk olarak mukaddimât-ı nikah tabir olunan⁴⁸, nikah öncesi işlemlerle ilgili bölümle konuların başladığı görülmektedir. Bu çerçevede özellikle nişanlanma sürecindeki hediyeleşmeler ve taraflardan birinin vefatı yahut tarafların ayrılması durumunda hediyelerin hukuki akıbeti fıkhn düzenleme alanına girer.⁴⁹ Dergüzini bu ayrıntılara girmeden sadece bu sürecin ana çerçevesini vermiştir. Ardından nikahın rükün ve şartları⁵⁰, evlenme engelleri, nikahla ilgili velâyet/evlendirme yetkisi, özellikle küçüklerin evlendirilmesi ile ilgili meselelerin yanında haddi gerektiren zinanın mahiyetinin tarifi, nikahta vekâlet, nikahta kefâet/denklik, bütün boyut ve ayrıntılarıyla mehir, gayr-i müslim kadınlarla evlenmeye dair hü-

⁴⁸ Muhammed Zeyd El-İbyani, *Şerhu'l-Ahkam'ş-Şer'iyye fi'l Ahvali'ş-Şahsiyye*,(Beyrut-Bağdat: Mektebetu'n-nehda),I/3.

⁴⁹ Nişanlılık dönemindeki hediyelerin vefat veya ayrılma neticesinde hukuki akıbetinin ne olacağı ile ilgili bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*(İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), II/12-13.

⁵⁰ Nikahın rükunları ve bunlara dair şartlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kasani , *Bedaiu's-sanai* , (Beyrut, : Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986) II/228-232.

kümler, sahih olmayan, mevkûf olan nikahlar ve nikahın isbatı ve ikrarı ile ilgili meselelerin ele alındığı söylenebilir.

Dergüzînî bu başlıklardan; hürmet-i musâhere, haddi gerektiren zinanın mahiyeti, mehir meseleleri bağlamında hadd-i kazf/iftira haddi ve ihsân-ı kazf kavramlarının izahı konusunda şerhler yaparak meseleyi açıklığa kavuşturduğunu içerik bölümünde ifade etmiştir.

İkinci bölüm karı-kocanın hak ve mes'ûliyetlerine ayrılmıştır. Dört bâb ve fasıllardan müteşekkildir. İkinci bölümün içeriği şu şekildedir:

Kitâb-1 Sâni: Zevceynden herbirisi için diğeri üzerine vâcib olan şey beyânındadır.

Bâb-1 Evvel: Zevc üzerine zevcesi için vâcib olan hüsn-ü muâmele beyânındadır.

Bâb-1 Sâni: Hâtun için zevç üzerine vâcib olan nafaka beyânında olub altı faslı hâvidir:

Fasl-1 Evvel: Zevcâtan nafakaya müstehık olanlar beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Zevcâtan nafakası olmayanlar beyânındadır.

Fasl-1 Sâlis: Nafaka-i taâm beyânındadır.

Fasl-1 Râbi': Takdîr-i kisve ve süknâ beyânındadır.

Fasl-1 Hâmis: Zevce-i gâibin nafakası beyânındadır.

Fasl-1 Sâdis: Deyn-i nafaka beyânındadır.

Bâb-1 Sâlis: Zevcin velâyetiyle hâiz olduğu hukûk beyânındadır.

Bâb-1 Râbi': Zevcenin hukûkuyla zevcin onun üzerinde olan hukûku beyânında olub iki faslı hâvidir:

Fasl-1 Evvel: Zevce üzerinde olan hukûk-ı zevc beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Zevcenin hukûku beyânındadır.

Kitabın ikinci bölümünde karı-koca arasındaki hak ve sorumluluklar ile ilgili bahisler incelenmiştir. Özellikle nafaka konusunun bütün boyutlarıyla ve ayrıntılı işlendiği bölümde görüldüğü kadarıyla ilk bölümdeki gibi şerhlere yer verilmemiştir. Bunun yanında ikinci bölümün ilk bölüme göre hacim olarak daha dar olduğu da belirtilmelidir. İslam hukukunda borcun kaynakları bağlamında **kanundan** doğan bir borç mahiyeti taşıyan nafaka; velayet, vesa-

yet ve kayımlık müessesesiyle aynı şekilde düzenlenmiştir.⁵¹ Çağdaş İslam hukuku müelliflerinin tasnifinde mülkiyet, karabet ve evlilik ile ilişkilendirilen nafaka hakkı,⁵² kanuni bir mükellefiyet olarak düşünüldüğünde hayvanları ve bitkileri de kuşatacak şekilde geniştir.⁵³ Buna rağmen Dergüzini'nin konuya ilişkin geniş izah ve şerhler yapmamış olması, özellikle evliliğe dayalı nafakanın sübutunda fıkıh kaynaklarında ihtilafın bulunmaması ve delaleti kesin ayetlerle desteklenmesi⁵⁴ ile izah edilebilir.

Üçüncü bölümde ayrılmaya dair beş bab ve fasıllar yer almaktadır. Temel şablon şu şekildedir:

Kitâb-ı Sâlis: Fırak-ı nikah hakkındadır.

Bâb-ı Evvel: Talâk beyânında olub beş faslı hâvîdir:

Fasl-ı Evvel: Talâkı vâkî' olan kimselerle olmayanların ve mahall-i talâkla adedinin beyânındadır.

Fasl-ı Sâni: Aksâm-ı talâk beyânındadır.

Kısm-ı Evvel: Talâk-ı ric'î ile talâk-ı ric'î'nin hükmü ve ric'at beyânındadır.

Kısm-ı Sâni: Talâk-ı bâin ile talâk-ı bâin'in iki nev'i ve bunlardan herbirinin ahkâmı beyânındadır ki bu kısımda şerhan bâb-ı ilâ ve zihâr ve keffârete müteallık izâhât dahî verilmiştir.

Fasl-ı Sâlis: Ta'lîk-i talâk beyânındadır.

Fasl-ı Râbi': Talâkın hâtuna tefvîzi beyânındadır.

Fasl-ı Hâmis: Talâk-ı merîz beyânındadır.

Bâb-ı Sâni: Mübâree beyânındadır.

Bâb-ı Sâlis: İnne ve emsâli bir sebeble firkat beyânındadır.

Bâb-ı Hâmis: İddet ve nafaka-i iddet beyânında olub iki faslı hâvîdir:

⁵¹ Abdürrazzak Ahmed es-Senhuri, *Mesadiru'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslami*, (Beyrut-Lübnan: Menşuratü'l-Halebi el- Hukukiyye, 1998.), I/61.

⁵² Muhammed Ebu Zehre, *el-Ahvalü's-şahsiyye*, (Kahire :Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2005) s 230.

⁵³ Mustafa es-Sibai, *Şerhu kanuni'l- ahvali's-şahsiyye* (Riyad: el- Mektebü'l İslami Daru'l-varrak,2001) I/320-324.

⁵⁴ Serahsi, Ebu Bekr Muhammed bin Ahmed bin Ebi Sehl, *el- Mabsut*, thk: Ebu Abdillan Muhammed Hasan İsmail eş- Şafii, (Beyrut-Lübnan : Daru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2001) ,V/ 168-169.

Fasl-1 Evvel: Nisâdan üzerine iddet vâcib olanlar ile olmayanlar beyânındadır.

Fasl-1 Sâni: Nafaka-i mu'tedde beyânındadır.

Bu bölümde başta talâk olmak üzere karı-kocanın ayrılması ile ilgili bahisler ele alınmıştır. Bu çerçevede talâkın türleri, talâkın şarta bağlanması, boşama yetkisinin kadına devredilmesi, temelde bedel karşılığında ayrılma olarak ifade edilebilecek mübâree,⁵⁵ erkekte mevcut bir ayıp sebebiyle gündeme gelen ayrılık, riddet/dinden dönme sebebiyle ayrılık, iddet ve iddet nafakası gibi konular yer almaktadır. Müellif özellikle bâin talâkın türleri, îlâ, zihâr ve zihâr kefaretiyle ilgili ek izah ve şerhler yapmıştır.

Dördüncü bölüm nikahın semeresi mahiyetindeki çocuklarla ilgili bilgilere ayrılmıştır. Beş bâb ve ilgili fasıllardan oluşmaktadır. Bölümün temel çerçevesi şöyledir:

Kitâb- Râbi': Evlâd hakkındadır.

Bâb-1 Evvel: Sübûti neseb beyânında olup beş faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Nikah-ı sahihin hâl-i kıyâmında mevlûd olan veledin sübut-i nesebi beyânında olup burada liânın tarif ve tavsifiyle şerâitine dâir dahî şerhan îzâhât vardır.

Fasl-1 Sâni: Nikah-ı fâsidden veya şüphe ile vat'ıdan tevellüd etmiş olan veledin sübut-i nesebi beyânındadır.

Fasl-1 Sâlis: Mutallaka bulunan hâatunla zevci vefat eden hâatunun çocuğu beyânındadır.

Fasl-1 Râbi': Da'vây-ı velâdetle übüvvet ve bünüvvet ve uhuvvet ve sâirenin ikrarı ve bunların isbatı beyânındadır.

Fasl-1 Hâmis: Ahkâm-ı lakît beyânındadır.

Bâb-1 Sâni: Veleddin vâlideyn üzerinde vâcib olan hukuku beyânında olup dört faslı hâvîdir:

Fasl-1 Evvel: Radâa beyânındadır.

⁵⁵ Mübarae ifadesi karı kocanın karşılıklı olarak birbirini uzak kılması anlamında bir ayrılıktır. Fıkıh kaynaklarında daha çok hul' ya da muhalea ifadesi kullanılır ve genellikle talak ile ilgili bahisler içinde ele alınır. Örnek olması için bakınız Nureddin ebi'l-hasen Aliyyü'l-kari, *Fethu Babî'l-İnaye*, thk: Muhammed Nezar Temim, Heysem Nezar Temim, (Beyrut-Lübnan: Şirketü'l-erkam bin Erkam), II/ 142.

Fasl-1 Sâni: Tahrim-i nikahı mûcib olan mikdâr-ı radâ beyânındadır.

Fasl-1 Sâlis: Hidâne beyânındadır.

Fasl-1 Râbi': Âbâ üzerine vâcib olan nafaka-i evlâd beyânındadır.

Bâb-1 Sâlis: Evlâd üzerine vâcib olan nafaka-i ebeveyn beyânındadır.

Bâb-1 Râbi': Nafaka-i zevi'l- erhâm beyânındadır.

Bâb-1 Hâmis: Velâyet-i eb beyânındadır.

Dördüncü bölümde sahih nikah içinde doğan çocuğun nesebi ile ilgili hükümler, fâsid nikah ve şüphe ile kurulan münasebetten doğan çocuğun nesebi, boşanmış veya kocası vefat etmiş kadının çocuğu ile ilgili hükümler, nesebe dair davalar, buluntu çocukla ilgili hükümler, çocuğun anne-baba üzerindeki hakları, süte ilişkin meseleler, haram kılıcı süt emmenin miktarı, hidâne hakkı, babanın sorumluluğu altında olan çocuğun nafakası, evlâdın sorumluluğu kapsamında değerlendirilen ebeveyn nafakası, zevi'l-erhâmın nafakası ve babanın velâyeti ile ilgili meseleler ele alınmaktadır. İçerik kısmından anlaşıldığı üzere müellif sahih nikah içinde doğan çocukla ilgili meseleleri arz ederken liân bahsine ilişkin şerhlere yer vermiştir.

5. Eserde İstifade Edilen Kaynaklar

Dergüzîni, Ahmed Midhat Paşa'ya yazdığı yazıda her bir mesele ve kayıt için otuz kırk kadar kaynaktan faydalandığını ifade etmiştir. Müellif, çalışmanın hemen başında *Tenvîru'l-ebâr* isimli eserden yararlanmışır.⁵⁶ Muhammed bin Abdullah Timurtâş'ye (ö. 1598) ait olan eser, güvenilir fıkıh kitaplarındaki meselelerin derlendiği, bilhassa müftü ve kadılar için el kitabı mahiyetindedir.⁵⁷ Bu kitap aynı zamanda İbn Âbidin'e ait olan *Reddü'l-Muhtâr* isimli haşiyenin de kaynak metnidir. Aynı yerde faydalanılan bir diğer kaynak ise Kuhistânî olarak zikredilmiştir. Kuhistânî, (ö. 1555) meşhur bir Hanefî fakihidir. Burada kastedilen eseri *Câmiu'r-rumûz* isimli eseri olmalıdır. Bu eser Hanefî mezhebinde *Mütûn-i erbaa* diye anılan dört muteber kitaptan biri olan

⁵⁶ Dergüzîni, *Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 8.

⁵⁷ Ahmet Özel, "Timurtâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

Tâcü's-şerîa'nın (ö. 1309) *Vikâyetü'r-rivâye* isimli eserine Sadru's-şerîa'nın (ö. 1346) yazdığı *en-Nukâye* adlı muhtasarın şerhidir.⁵⁸

Dergüzîni, nikah akdinde şahitlik yapacak kişilerin, âmâ ve fâsık olmaları durumunda nikahın in'ikâdı için kifayet miktarını oluşturduğunu Tahtâvî'den naklen açıklamıştır.⁵⁹ Tahtâvî (ö.1231) Mısır'lı Hanefî alimi ve müftüsüdür. Müellifin burada kastettiği eseri, meşhur Hanefî fakîhi Haskefî'nin (ö. 1088) *Dürrü'l-muhtâr* isimli şerhine yazdığı haşiyeye olmalıdır.⁶⁰ İbn Âbidin, aynı esere yazdığı haşiyede bu kitaptan çok yararlanmıştı.

Şerhinde muteber fetva kitaplarından da yararlanan Dergüzîni, fâsid nikahın hükmü olan mütâreke kavramını açıklarken *Bezzâziyye* isimli fetva kitabından naklen bilgi aktaran *Ankaravî*'den yararlanmıştı.⁶¹ *Bezzâziyye*, Hanefî fıkıh alimi el-Bezzâzî'ye (ö. 827) ait fetva kitabı olup, eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî alimler tarafından verilen fetvalar muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir.⁶² *Ankaravî* ise Osmanlı şeyhülislamı Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî* diye bilinen bir fetva mecmuası olup, klasik fetva kitaplarından farklı olarak soru cevap şeklinde kaleme alınmamış, soru zikredilmeden çok sık karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları kısaca yazılmıştır. Eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.⁶³

Dergüzîni, bazı noktalarda bir kaynak zikredip "ve saire" şeklinde göndermelerde de bulunmuştur. Mesela velinin, evlenecek kızdaki izin istemesi ile ilgili bahisler çerçevesinde, bir kızın evlenmeksizin ailesinin yanında kalması şeklinde tanımlanan ta'nîs kavramını açıkladıktan sonra "İbn Âbidin ve

⁵⁸ Ahmet Yaman, "Kuhistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

⁵⁹ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 10.

⁶⁰ Philip Charles Sadgrove, "Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁶¹ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 13.

⁶² Ahmet Özel, "Bezzâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁶³ Ahmet Akgündüz, "Fetâvâ-yı Ankaravî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

saire" şeklinde kaynak göstermiştir.⁶⁴ İbn Âbidin (ö. 1836) Hanefî fıkında önemli yere sahip Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-ebâr* isimli eserine Haskefî'nin yazdığı *Dürrü'l-muhtâr* isimli şerhe *Reddü'l-muhtâr* isimli bir haşiye yazmıştır. Müellif bu haşiyede *Dürrü'l- muhtâr*'ın ibarelerini açıklarken sahih, zayıf ve tenkit edilen görüşlere işaret etmiş, hükümlerin delillerini incelemiş, daha önce açıklığa kavuşturulamayan bazı meseleleri çözmeye çalışmıştır.⁶⁵ Dergüzîni "vesaire" diyerek Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarını kastetmiş olmalıdır. Dergüzîni, zina fiilinin rûknünü izah ederken Serahsî'nin *Muhît* isimli eserine atıfta bulunmuştur.⁶⁶ Burada kastedilen kişi, Radıyyüddin Serahsî'dir (ö. 1176). *Muhît*, Orta Asya ilim çevresinin fıkıh birikimini Ortadoğu'ya taşınması açısından önemli bir eserdir.⁶⁷

Dergüzîni, mehrin en az miktarını açıklarken Şürünbülâliyye şeklinde bir referans vermiştir.⁶⁸ Şürünbülâlî (ö. 1659), on yedinci yüzyıl Hanefî fakihlerindendir.⁶⁹ Burada kastedilen eser Molla Hüsrev'in (ö.1480) *Düreri'l- hukâm* isimli şerhinin *Gunyet-ü Zevî'l- Ahkâm fî Buğyet-i Düreri'l-Hukkâm* isimli haşiyesi olabileceği gibi, muhtelif konulara dair yazılmış olan Şürünbülâlî risaleleri de olabilir.

Mehrin hangi mallardan verilebileceği hususunda açıklama yapılırken en'âm lafzı, *Külliyât-ı Ebü'l-Bekâ'* ya atıfla şerh edilmiştir.⁷⁰ Ebü'l- Bekâ el- Kefvî (ö. 1684) *Külliyât* adlı terimler sözlüğü ile meşhur Osmanlı alimidir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya (ö. 1683) ithaf edilen eser, başta Kur'an ve

⁶⁴ Dergüzîni, Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi, s 26.

⁶⁵ Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

⁶⁶ Dergüzîni, Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi, s 27.

⁶⁷ Şükrü Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁶⁸ Dergüzîni, Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi, s 32.

⁶⁹ Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁷⁰ Dergüzîni, Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi, s 33.

hadis olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür.⁷¹

Dergüzîni, fâsid nikahta hangi durumlarda mehrin ne kadar gerekeceği ile ilgili meseleyi Halebî'nin (ö. 1549) *Mülteka'l-ebhur* isimli eserinin en önemli şerhi olan *Damad*'dan referansla açıklamıştır.⁷² Bu şerhin tam adı *Mecmeu'l-Enhur*'dur, müellifi Şeyhîzâde'dir (ö. 1667). Eserin *Damad* diye isimlendirilmesi şarihînin lakabına binaendir.⁷³ *Mülteka'l-ebhur* ise *Mütûn-i erbaa*'nın kapsadığı meselelerin tamamını kapsayan, kompozisyon ve muhteva olarak çok başarılı, Osmanlı coğrafyasının en başarılı fıkıh metnidir.⁷⁴

Fasid nikahın temel hükmü mütâreke/karşılıklı terktir. Dergüzîni bu konuyla ilgili terkin mahiyetini açıklarken Nesefî'nin (ö. 710) *Kenzü'd- Dekâik* adını taşıyan eserinin iki temel şerhine atıfta bulunarak şerh yapmıştır.⁷⁵ Bunlardan ilki Zeylaî'nin (ö.1343) *Tebyînü'l-hakâik* isimli şerhidir.⁷⁶ Diğeri ise yine Kenz üzerine yapılan İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-Râik* isimli şerhidir.

Zikredilen kaynakların yanında temel fetva kaynaklarından olan *Fetâvâ-i Hindiyeye*, kelime tahlilleri için Asım Efendî'nin (ö. 1819) *Kâmus Tercemesi*, yine önemli fetva kaynaklarından Kâdıhan'ın (ö.1196) *Fetâvâ* isimli eseri, Hayrettin Remlî'nin (ö. 1671) *Fetâvâ'sı*, Merginânî'nin (ö. 1197) Hanefî fıkıh mantığını muhteşem bir şekilde ortaya koyan *Hidâye* isimli eseri, bu esere İbnü'l-Hümâm (ö. 1457) tarafından yazılan *Fethu'l- Kadîr* isimli haşiyeye, Şeyhülislam Ali Efendî'nin (ö. 1526) *Fetâvâ'sı*, Hindistan'lı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 1384) *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye'si*, Zahîrî'd-dîn Buhârî'nin (ö. 1222) *el-Fetâvâ'z-Zahîriyye'si*, Kâsânî'nin (ö. 1191) sistematik ve muhtevası muhteşem eseri kısaca *el-Bedâyi'u's-Sanâyi'*, Kudûrî'nin (ö. 1037) *Muhtasar* isimli ese-

⁷¹ Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Bekâ el-Kefevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

⁷² Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 36.

⁷³ Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁷⁴ Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

⁷⁵ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 61.

⁷⁶ Necmettin Kızılkaya, "Zeylaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

rinin en mühim şerhlerinden olan ve Ebû Bekir Haddâd'a (ö. 1397) ait el- *Cevheretü'n-Neyyire* isimli şerh gibi eserler de Dergüzînî'nin kaynak olarak kullandığı eserler arasındadır.

Yukarıdaki kaynakların mahiyetlerine ilişkin değerlendirme yapılacak olursa Dergüzînî'nin temel fûrûu'l- fıkıh ve fetva kitaplarını kullandığını, yeri geldikçe kamus türü eserlere müracaat ettiğini söyleyebiliriz.

6. Eserin Şerhinin Mahiyeti

Dergüzînî eserin şerhinde genelde girift meseleleri izaha çalışırken zaman zaman da kavramları tanımlamıştır. Eserin hemen girişinde ikinci meselede geçen tariz⁷⁷ kelimesini tanımlayan müellif, önce Kuhistânî'den daha sonra da *Tenvîru'l- Ebsâr* isimli eserden izahlar getirmiştir. Tariz, bir kadının nikahını talep etmek anlamına gelir ve İslâm hukukuna göre iddette bulunan kadının nikahını açık olarak talep etmek haramdır. Ancak vefat iddeti bekleyen kadına tarizde bulunmak caizdir. Müellif de bu meyanda tariz kavramının mahiyetini ve meşruiyet çizgisini açıklamıştır.

Dergüzînî'nin tanımladığı bir diğer kavram hâtıb⁷⁸ kavramıdır. Mukaddimat-ı nikah/nikahın öncesinde yapılan işlemler bağlamında geçen bu kavram, bir kadının nikahını talep eden erkeği ifade eder. Müellif bu kavramın izahını Meşhur Hanefî fakih İbn Âbidin referansıya yapmıştır. "İbn Âbidin ve sâire" şeklinde bir gönderme yapan Dergüzînî'nin burada İbn Âbidin ile kastettiği, meşhur hâşiye *Reddü'l-muhtâr* olmalıdır.

İslam hukukunda akitlerin bağlayıcılığı/lüzûmu, akitte taraflardan birine ait veya her iki tarafa da ayrı ayrı ait olmak üzere muhayyerliğin varlığına bağlıdır. Kural olarak nikah akdinde muhayyerlik hakkı yoktur. Bununla birlikte istisnâî durumlarda ayıp muhayyerliği gündeme gelebilecektir. Bu nok-

⁷⁷ Tariz, bir söz söyleyip o sözün elfazından manay-ı hakiki veya mecazi veya kinaisi ve siyaktan muhatabın anlaması matlub diğer bir manayı kast etmeye denilir ki tasrihin hilafıdır. Zevci vefat etmiş olan bir taleb-i nikah ma'razında tecviz olunan tariz dahi evlenmek istiyorum yolunda bir kelimedir ki bunun da lafzıyla manay-ı hakikisi ve siyakıyla ona izhar-ı rağbet olduğunun tefehhümü kast olunur. Dergüzînî, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s.8. dipnot.

⁷⁸ Dergüzînî, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*.s 9.

tada karşımıza çıkan kavramlardan biri innin⁷⁹ kavramıdır. Müellif bu kavramın tanımını yine kitabın içindeki 298. Maddeye gönderme yaparak dolaylı yoldan açıklama yoluna gitmiştir.⁸⁰

Dergüzîni kaynaklara referansla açıklamalar yaptığı gibi zaman zaman mütercim kaydıyla da açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalardan biri de nikah-ta velâyet yetkisinin hiyerarşik tasnifinin yapıldığı bölümdür. Burada velâ kavramını açıklayan müellif bu meyanda: "Velâ iki nevidir. Birincisi işte metn-i kitâbda zikrolunan velâ-i itâka'dır ki o da bir kimsenin mâlik olduğu bir şahsı itk eylemesi sebebiyle mütehasıl olan karâbettir, buna velâ-i ni' me dahi denilir. İkincisi velâ-i müvâlattır ki o da maâ nahnü fihimizden hâric-tir."⁸¹ *Ahkâm-ı Şahsiyye* isimli şerhte dikkat çeken husus, İslâm hukukunun grift meseleleriyle ilgili getirilen izahların zaman zaman sayfalar tutan hacme ulaşmasıdır denilebilir.

Zinânın tanımı, hurmet-i musâhereyi⁸² icap eden sebeplere ilişkin uzun uzun tahlil ve izahlar yapılmıştır. Aynı şekilde Hanefî mezhebinin akitlerin hükümsüzlüğüne ilişkin benimsediği dereceli hükümsüzlük anlayışı ile ilgili olarak fâsid nikahın hükümleri kısmının da detaylı incelendiğini söylemek gerekir. Müellif bu konuyla ilgili izahlarını Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından *Mülteka'l-Ebhur*'un en muteber şerhi *Dâmad* referansı üzerinden vermiştir.

⁷⁹ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 12.

⁸⁰ 298. Madde "inne ve emsali esbabla olan firkat beyanındadır" başlığını taşımaktadır. Bu madde zmnında innin kavramını dipnotta açıklayan müellif innin'in cimaa muktedir olmayan kimseye denildiğini ifade etmiştir. Bu izahı Haskefi'nin *Dürrü'l-muhtar* isimli eserine dayandıran müellifin, İbn Abidin'in haşiyesinin kaynak metnini referans göstermesi önemlidir. Bu tahliller ile ilgili olarak bkz. Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s.136 ana metin ve dipnot.

⁸¹ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, s 20.

⁸² Hürmet-i musahere nikah akdi ile ortaya çıkan evlenme yasaklığını ifade eden bir kavramdır. Özellikle Hanefi mezhebinde nikah kavramının asli anlamının akid değil de vat' şeklinde anlaşılması çok ince dengeler üzerine bina edilen hurmet-i musahere hükümlerini beraberinde getirmiştir. Müellifin bu noktayı detaylandırmasının sebebi kanaatimizce budur.

Dergüzîni'nin ayrıntılı izahlar getirdiği bir diğer konu da talâk/boşamada kullanılan lafızlar ve bunların delâlet ettiği anlamlardır. Öyle ki muhtelif lafızlar ve anlamlarına ilişkin tahlil ve izahları, bazıları tam sayfa dipnot olmak üzere yedi sayfada açıklamıştır.⁸³

İslam hukukunda kadın ile erkeğin ayrılmasının tek yolu ve yöntemi boşama/talâk değildir. Bunun yanında îlâ, zihâr, liân, muhâlea gibi işlemler sebebiyle de karı kocanın ayrılması mümkün olabilmektedir. Şerh kısmında yapılan açıklamalara bakıldığında en geniş izahın îlâ ve zihâr ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda muhtelif ve muteber kaynaklardan alınan bilgilerle yaklaşık on bir sayfalık izah yapılmıştır.⁸⁴ Bunların dışında yeminlerin şarta ta'lîki, kadına talâk yetkisinin verilmesi/tefvîzü't-talâk, bir bedel karşılığında ayrılmayı ifade eden muhâlea, liân, radâ'/süt kardeşliği, konularında da ayrıntılı izahların yapıldığını söylemek gerekir.

Müellifin konu izahı konusundaki yaklaşımı değerlendirildiğinde fıkhnı muakkad konularına daha fazla şerh yapma ihtiyacı hissettiğini söylemek mümkündür. Bu izahların pek azında mütercim kaydıyla açıklamalar yapılırken kâhir ekseriyetinde Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarının kullanıldığı görülmektedir. Başta İbn Âbidin olmak üzere, *Mültekâ* ve şerhleri, *Hidâye* ve şerhleri, *Hindiyye* ve *Ali Efendi* gibi meşhur fetva kitapları, *Şürûnbülâli* risaleleri gibi eserler müellifin sıklıkla kullandığı kaynaklara örnek olarak verilebilir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin hukuki sahada içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten kurtulma çabalarından biri olarak kabul edilen Mecelle, aile hukukuna dair hükümler içermemekteydi. 1868-1876 yılları arasında hazırlanarak yürürlüğe konulan Mecelle'deki bu boşluk ancak 1917 yılında yayımlanan Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile giderilmiştir. Şu kadar var ki bu süreye kadar münâkehat ve müfârat ile ilgili meselelerin çözümüne ilişkin özellikle kanun metni şeklinde düzenlenmiş bir metnin bulunmaması ciddi bir eksiklik teşkil ediyordu. Dergüzîni'nin çalışması bu noktada önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu tespit, esere yazılmış olan takrizlerden de rahatlıkla çıkarılabilir.

⁸³ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, 93-99.

⁸⁴ Dergüzîni, *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*, 102-112.

19. Yüzyılın son yıllarında kaleme alınan “*Ahkam-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*” isimli eser, yukarıda belirtilen işlevinin yanısıra, ikinci meşrutiyet döneminden sonra gündemi yoğun olarak meşgul eden konuların işaretlerini de taşımaktadır. Öyle ki *İslam Mecmuası*'nda Mansurizade Said'in, *Sebilürreşad Mecmuası*'nda da Ahmed Naimin karşılıklı iki kutbu ifade eden ve teaddüd-i zevcat konusuna ilişkin değerlendirmeleri içeren yazıları, bu tarihten yaklaşık onbeş sene önce Dergüzîni'nin çalışmasında yerini almıştır. Bu bakımdan eserin ileriki yıllara ilişkin önemli bir zemin işlevi gördüğü söylenebilir. Eserin müellifi Dergüzîni, çalışmada da belirtildiği üzere, üst düzey bürokratik çevrelerle yakından alaka kurmuş önemli bir bilim insanıdır. Dergüzîni'nin kimliği ve mensup olduğu aile de kanaatimizce araştırılmaya değerdir ki tespit edebildiğimiz kadarıyla bugün Suriye'de bu ismi taşıyan bir aşiret mevcuttur. Diğer taraftan, daha 1800'lerin sonlarında bugün hararetle tartışılan ve küresel çapta platformların oluşmasına sebep olan feminizm akımının mevcut olduğunu ve etkili bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Eserin, *Mecelle*'nin ele almadığı aile hukuku meselelerini ele alan resmi düzeyde onaylı ilk çalışma olması da Ahval-i Şahsiyye literatürüne ilişkin önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Eserin yazıldığı dönemde İslam Aile Hukuku ahkâmının yoğun eleştiriye tabi tutulmasına bağlı olarak bir cevap ve savunma niteliği taşıması ayrıca dikkate değerdir. Bu eser, Mecelle sonrası Hukuk-i Aile Kararnamesi öncesi dönemde oluşan boşluğu doldurmak suretiyle literatürdeki yerini almıştır.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. “Fetâvâ-yı Ankaravî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aliyyü'l-Kari, Nureddin Ebi'l-Hasen, *Fethu Babi'l-İnaye*, thk: Muhammed Nezar Temim, Heysem Nezar Temim, (Beyrut-Lübnan: Şirketü'l-erkam bin Erkam), II/ 142

Arnaût, Mahmud el-. “Muhammed Behcet el-Baytâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Aydın, Mehmet Akif. “el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâlî's-Şahsiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/557. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1976), II/12-13.
- Buzpınar, Tufan. "Sayyadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceylan, Ayhan. Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukuki Modernleşme (XIX. Yüzyıl), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Bahar (2008) ,85,86.
- Çetin, Atilla. "İsmâil Paşa, Hidiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/117-119. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Dergüzinî, Hasan Rıza. *Ahkâm-ı Şahsiyye Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Dersaadet Mahmud Bey Matbaası, 1315.
- es-Senhuri, Abdurrezzak Ahmed, *Mesadiru'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslami*, (Beyrut-Lübnan: Menşuratü'l-Halebi el- Hukukiyye, 1998.), I/61.
- es-Sibai, Mustafa, *Şerhu kanuni'l- ahvali's-şahsiyye*,(Riyad: el- Mektebü'l İslami Daru'l-varrak,2001) I/320-324.
- Fazlıoğlu, İhsan. İstanbul: Uluslararası Eğitim ve Araştırma Merkezi, 2012.
- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-Ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İpşirli, Betül, "Argıt, Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, Sayı 5, s 577, 2005.
- Kasani, Ebubekir b. Mesud, *Bedaiu's-sanai*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), II/228-232.
- Kılıç, Hulusi. "Ebü'l-Bekâ el-Kefevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/298. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kızılkaya, Necmettin. "Zeylai". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.¹

- Klausner, Carla L., Selçuklularda Vezirlik (1055-1194) Sivil İdare Üzerine Bir Araştırma, (Çev. Mehmet Fatih Baş, Sinan Tarıfçı), (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 84-86.
- Küçük, Cevdet. "Abdülaziz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/21-224. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Masters, Bruce. "Halep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/244-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Muhammed Zeyd El-İbyani, Şerhu'l-Ahkamı'ş-Şer'iyye fi'l Ahvali'ş-şahsiyye,(Beyrut-Bağdat: Mektebetu'n-nehda)I/3.
- Muhammed Ebu Zehre, *el-Ahvalü'ş-şahsiyye*, (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi, 2005) sayfa 230
- Nesefi, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (H.710), Kenzu'd-dekaik(Salahuddin el-Himsi thk.),(Beyrut: Dâru'l-Beyruti, 2009) s 109.
- Okay, M. Orhan. "Ahmed Midhat Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Tahsin. "Şeyhîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özdeğer, Hüseyin. "Gaziantep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/469-474. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özel, Ahmet. "Bezzâzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. "Timurtâşi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özen, Şükrü. "Serahsî, Radiyyüddin". *Dia*. 36/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul, 1993.
- Parladır, Şebnem. "Ali Çelebi'nin Hümâyünnâmesi ve Resimli Nüshaları". *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 14 (Eylül 2016), 35-36.
- Sadgrove, Philip Charles. "Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Serahsi, Ebu Bekr Muhammed bin Ahmed bin Ebi Sehl, *el- Mabsut*, thk: Ebu Abdillâh Muhammed Hasan İsmail eş- Şafii, (Beyrut-Lübnan: Daru'l- Kü-tübi'l-İlmiyye, 2001), V/ 168-169.
- Şentop, Mustafa, "Tanzimat dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü" TALİD, Cilt 3, sayı 5, sayfa 649-651, İstanbul, 2005
- Taş, Gün, *Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri*, *Akademik Hassasiyetler*,(The Academic Elegance),25(Mart 2016), 167-171.
- Tokan, Özgür. "Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezirleri". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (Mart 2018), 158.
- Topal, Şevket. "Şürünbülâli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Üstün, İsmail Safa. "İran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/400-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yaman, Ahmet. "Kuhistâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/348. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yazıcı, Talip. "Halep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/239-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yıldız, Halil. "II. Meşrutiyet Dönemi Din Ve Modernleşme Tartışmaları: Sebülü'r-Reşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği," *Türkish Studies*, sayı 13, 2018.s 115.